

О.Д. Огнєва

СХІД ТА МУЗИКА: ДВІ ЩАСЛИВИХ ЗІРКИ КОСТЯНТИНА РЕГАМЕЯ, УРОДЖЕНЦЯ КИЄВА

З приходом нових часів з'являються нові імена і розкриваються нові сторінки в історії духовної спадщини України. Серед них і ім'я Костянтина Регамея (1907–1982), швейцарського та польського знавця Сходу і композитора, уродженця Києва. Проте в Україні він відомий перш за все як композитор. 2007 року у Кракові відбулася музикознавча конференція “Феномен особистості Костянтина Регамея” на честь століття від дня народження і двадцять п'ятої річниці від дня смерті композитора [Stankiewicz 2007, 17], участь у якій брали й українські дослідники: Валентина Кузик, Лариса Івченко – з доповідями про викладача музики і композитора Костянтина Казимира Регамея, батька; Олена Таранченко – про композитора Костянтина Регамея, сина, та Україну; Еміль Сокач, диригент, – про музичний твір на біблійний сюжет – “Видіння пророка Даниїла” [Międzynarodowy... 2007, 24]. Виконання його музики відбувається під час музичного фестивалю “Kyev Fest”, і не тільки з нагоди сторіччя від дня народження.

З Регамеєм-сходознавцем, окрім біблійного Сходу в згаданому вище музичному творі на старозавітний сюжет, можна було познайомитися через швейцарський документальний фільм на честь його 70-річчя: “Костянтин Регамей – композитор, орієнталіст” (19.12.1977), автором якого є Мішель Борі. В принципі К. Регамей як дослідник-сходознавець і мовознавець вписується в українське сходознавство, що в особах свого патрона Агатангела Кримського та його видатного учня Омеляна Прицака, першого директора Інституту сходознавства НАН України, відзначались, окрім іншого, володінням значної кількості мов, як західноєвропейських, так і східних, а напрямком свого сходознавчого вектора він доповнює індологічні, буддологічні та філософські студії.

Повідомлення, яке нижче пропонується увазі читача, мабуть, є поки першим

в історії сходознавства України, що присвячене Костянтину Регамею. Головними джерелами стали матеріали Міжнародного фестивалю музики у Кракові у 2007 році [Międzynarodowy... 2007], що містять його особисті спогади [Regamey 2007], дослідження Єжи Станкевича [Stankiewicz 2007], польського музикознавця і дослідника музичної спадщини Регамея, біографічні матеріали Яцека Аркушевського [Arkuszewsky 2007], матеріали сходознавчих журналів, а також його особисті сходознавчі дослідження. Біографія К. Регамея, створена Ніколь Лутан-Шарбон [Loutan-Charbon 1978], на жаль, виявилася недостатньою.

Костянтин Регамей з'явився на світ у Києві, в родині Костянтина Казимира Регамея (1879–1938), вчителя музики, який, попри те що народився у Жмеринці, закінчив гімназію в Одесі і навчався в Університеті Св. Володимира в Києві, був швейцарським підданим, прийнявши також і російське підданство, аби мати право викладати музику в Росії, зокрема у Києві [Stankiewicz 2007, 179–181]. Його дружина та мати композитора Регамея-молодшого Лідія Славич – шведсько-сербського походження, але вважала себе росіяночку. Батьки познайомилися під час навчання у Петербурзькій консерваторії по класу А.Н. Єсипової. По поверненню до Києва Регамей-старший викладає у музичній школі А.Н. Тутковського. З часом вони разом із дружиною відкривають свою музичну школу – Славич-Регамей – спочатку за адресою Фундуклеївська, 44 (1900), а потім – Пушкінська, 32 (1907), де і побачив світ Кот (таким було сімейне прізвище малого Костянтина) – Регамей-молодший [Stankiewicz 2007, 179].

У цій інтернаціональній сім'ї спілкування відбувалося кількома мовами, зокрема польською, російською, французькою та німецькою. 1919 року батьки розлучаються. Батько їде до Таганрога, потім

повертається до Києва, а мати із сином та Єжи Чеховичем, його вітчимою, виїздить до Польщі [Arkuszewsky 2007, 10]. Шлях пролягав через Болгарію, Румунію і Львів. І нарешті 1920 року родина опинилась у Варшаві. В дорозі Кот, аби допомогти матері та вітчиму, дає концерти, на яких іноді виконує і власні твори. У Варшаві він навчається у гімназії, по завершенню якої вступає до Варшавського університету, і паралельно займається музикою, хоча композиції ніколи не вчився. В нього за плечима було, може, тільки одне заняття з Морісом Глієром, вчителем і його батька, і Сергія Прокоф'єва. Батько писав романси на вірші А. Алухтіна, Л. Андрусова, С. Надсона [Międzynarodowy... 2007, 177]. Син, мабуть під впливом матері – шанувальниці Срібного віку російської поезії, а також Володимира де Дервіза, свого старшого друга і теж російського емігранта, пише музику на вірші М. Гумільова, М. Цветаєвої, В. Іванова, І. Северяніна, що побачили світ 1921 року [Międzynarodowy... 2007, 177–178; Regamey 2007, 186–187]. Батько і син так ніколи в житті більше не побачаться, проте листування будуть підтримувати до загибелі батька (заарештований 1937 р., розстріляний 1938 р.) під час репресій в Радянському Союзі у другій половині 30-х рр. ХХ століття.

Але музику Кот скоріше сприймав як хобі. Варшавський університет, куди він вступає за порадою свого гімназійного вчителя, індолога за освітою [Arkuszewsky 2007, 10], чий фах, мабуть, і визначив головний вектор його сходознавчих захоплень, закінчує 1931 року з двома дипломами: з класичної філології та філології орієнталістичної. У 1930-му та 1932 роках туристом відвідує Швейцарію, з 1933 року продовжує сходознавчі студії у Сорбонні, до Варшави повертається 1936 року. І в цьому контексті доцільно згадати зустріч О. Прицака з Ф. Михальським, іраністом і викладачем Тернопільської гімназії, після якої учень свідомо обирає, окрім українознавства, ще й сходознавство як напрямок навчання у Львівському університеті. Для розвитку, мабуть, будь-якої галузі знань дуже важливою є зустріч справжнього вчителя та справжнього учня, що фактич-

но визначає і долю учня, і подальший розвиток обраного фаху, і можливості появи нової спеціалізації.

По поверненню до Варшави Регамей одружується на Ханці Кухарській. Його музичні захоплення поки обмежуються музикознавчими статтями у “Wiadomości Literackich”. І якщо для Костянтина Регамея-батька збережене громадянство Швейцарії, окрім інших причин, виявилось фатальним, то для Регамея-сина збережене швейцарське громадянство потім відіграло свою позитивну роль у його майбутній долі. За його власними спогадами, він брав активну участь у Варшавському підпіллі під час фашистської окупації Варшави. На кінець 1944 року з дружиною та матір'ю він опиняється в Лозанні, без документів, без дипломів, але за допомогою Ернеста Ансерме, видатного швейцарського композитора і диригента, йому вдалося все відновити [Arkuszewsky 2007, 14]. Регамей отримує дві професури у Фрайбурзькому (орієнталістична) та Лозаннському (слов'янські літератури) університетах, займається орієнталістикою і слов'янськими літературами, потім з'являється і Женевський університет. І з того часу його життя, наукова і викладацька діяльність, музична творчість пов'язані із Женевою, Лозанною і Швейцарією. Попри складні політичні умови по можливості відвідує Варшаву (1947, 1956). На початку 60-х років приїздить на гастролі до Москви. Проте його головна мета – відшукати Світлану, свою сестру по батькові [Arkuszewsky 2007, 15]. І це сталося, але, так само як і Ігорю Стравінському, відвідати Київ не вдалося.

Костянтин Регамей був зачарований мовами, мовознавством, можливо, на нього впливала й мелодика звуку. Ось перелік мов, які він вивчав: санскрит, тибетська, урду, хінді, тагальська, японська, а також європейські, включаючи скандинавські. Про його здатність до мов свідчить така історія [Arkuszewsky 2007, 10–11]. Одного разу молодий Костянтин Регамей отримує привабливу у фінансовому плані пропозицію – бути викладачем сина голландського посла, причому Костянтин не володіє голландською, а хлопець не знає ніякої мови, окрім рідної. За три місяці Регамей

опановує голландську мову, а потім готує лінивого малого до іспитів. Наприкінці життя вчений казав, що найскладніше вивчити перші 12–15 мов, а потім все значно простіше. Вважається, що дослідник говорив і писав приблизно на 40 мовах. Тобто Костянтин Регамей своєю сходознавчою і мовознавчою діяльністю продовжив кращі традиції не тільки сходознавства взагалі, а й українського сходознавства також, представленого вже згадуваними іменами Агтангела Кримського та Омеляна Пріцака.

Вибір Лозанни був явно невипадковим. До Лозаннського університету мали відношення Ян Потоцький та Адам Міцкевич, знакові постаті в історії польської культури. Зокрема, Ян Потоцький – останній енциклопедист і перший романтик Європи, не тільки автор безсмертного “Рукопису, знайденого в Сарагосі”, а ще й сходознавець, мандрівник, який навіть дістався до Урги (тепер Улан-Батор, Монголія), і колекціонер східних рукописів, зібраних у мандрівках Північною Африкою та Калмикією. В його зібранні були рукописи арабською та тибетською мовами, які спочатку перебували в бібліотеці Кременецького ліцею, “Волинських Атен” за часів Тадеуша Чацького, а нині зберігаються у фондах Інституту рукописів НАН України. В Лозаннському університеті Регамей працює на тій самій кафедрі, до якої мав відношення Міцкевич.

Продовжується і музична діяльність Регамея: завершуються твори, над якими він працював в окупованій Варшаві, з’являються нові, відновлюється концертна діяльність. Він пропагує музику молодих польських композиторів у Парижі, в концерті на честь І.Я. Падеревського [Międzynarodowy... 2007, 133]. Регамей стає званою особою в Романській Швейцарії. Серед його знайомих – Пауль Захер, диригент, колекціонер і засновник Музичного фонду Пауля Захера, де зберігаються архіви видатних композиторів ХХ ст., у тому числі Ігоря Стравінського, Вітольда Лютославського, Валентина Сильвестрова тощо. Його заняття відвідують знатні студентки східного походження. К. Регамей особисто цінував за вільне володіння тибетською мовою Тензін-гецхо,

Далай-лама XIV. Відоме навіть їхнє спільне фото за 1956 рік, зроблене у Нью-Делі [Międzynarodowy... 2007, 302]. Завдяки втручанням і допомозі Регамея дві тибетські дівчинки (одна з них на ім’я Н’іма – із втраченою по коліно ногою) навчаються у гарній школі, обидві отримують права на проживання у Швейцарії. Н’іма була серед тих, хто проводжав його в останню путь на цвинтар Буа-де-Во, кантон Во, Швейцарія [Arkuszewsky 2007, 14].

Костянтин Регамей визнавав, що він з’явився задля двох життєвих місій – музики і сходознавства. Але Схід як такий був представлений і в його музичній спадщині. За цим стояла ціла традиція світової музики початку ХХ століття, як західноєвропейської, так і російської, а ще ближче творчість Кароля Шимановського, видатного польського композитора. На час знайомства з Регамеєм (1921) К. Шимановський вже був автором музичних творів на вірші Хафіза (1911–1914) та Рабіндраната Тагора (1918), а пізніше звертається до творчості Румі. Регамей, хоча у своїх спогадах зазначає поверховий характер цього знайомства [Regamey 2007, 186], не тільки присвячує статтю своєму великому сучаснику, а й східним вектором своєї творчості ніби відтворює його шлях.

Отже, можна припустити, що Схід у музичній творчості Регамея присутній ще й завдяки впливам К. Шимановського. Як і Шимановський, молодий композитор звертається до Індії та Персії, бо пише твори на текст санскритської поеми (?) та вірші Омара Хайяма в перекладах Вольського та Павліковського. Самого себе він визнає композитором тільки у 36 років, по завершенню роботи над вокальним циклом “Перські пісні” (на тексти Омара Хайяма), яка тривала протягом 1940–1942 рр. [Regamey 2007, 161–162]. Але, як не дивно, Регамей жодним словом не згадує Шимановського при переліку тих, хто вплинув на східну тематику в його музичній спадщині, хоча і повторює особисто, як згадувалося вище, текстовий шлях звернення до Сходу – Індії (санскрит) та Персії (Хайям) – за Шимановським. Серед згаданих композиторів присутні Альбан Берг, Франциск Пуленк, Ігор Стравінський

[Regamey 2007, 161–162] і навіть Міхал Булат-Міронович, перший виконавець “Перських пісень”, який зовні дуже підходив для їхнього виконання [Regamey 2007, 165]. Окрім того, вважалося також, що “Пісні Омара Хайяма” були однією з найкращих музичних композицій, створених ним під час війни [Regamey 2007, 65]. Слід ще відзначити, що й останній завершений музичний твір Регамея пов’язаний зі Старим Сходом. Йдеться про згадуване “Видіння святого Даниїла”, яке створене за текстом пророцтва пророка Даниїла, біблійним сюжетом, що теж властиво музичній традиції ХХ століття. Вперше цей твір виконав український камерний хор “Cantus” з Ужгорода під керівництвом Емілія Сокача на фестивалі “Міжнародні дні музики краківських композиторів” у Кракові 2007 року, а також в Ужгороді та Луцьку того ж року [Międzynarodowy... 2007, 216–217].

Діяльність К. Регамея у Лозаннському університеті, а перед тим докторанта індійської філології та порівняльної граматики індоєвропейських мов при Варшавському

університеті, розпочалася з викладання слов’янських літератур. З 1945 року в Лозаннському університеті відновлюється, завдяки появі Костянтина Регамея, кафедра з викладанням санскриту, що існувала з 1903-го по 1933 р., а з 1949 року він стає її керівником, викладаючи санскрит і російську мову та періодично тибетську; бере активну участь у науковому житті університету, конференціях, семінарах, виступає з доповідями на міжнародних симпозиумах, друкується у найвідоміших журналах сходознавчого профілю *Artibus Asiae*, *Philosophy East and West*, *Religion*. Окрім лінгвістики, його увагу привертають проблеми східної, зокрема буддійської, філософії, індійської логіки, проблеми розуміння духовності на Сході і Заході.

Діяльність Регамея-сходознавця представлена монографіями, окремими статтями, рецензіями, науковою співпрацею

як зі знайомими фахівцями, так і відомими установами. Він співпрацює з тибетологами М. Лалу (Франція), Е. Ріхтером, М. Таубе (НДР, тепер ФРН), санскритологом Ф. Еджертоном. Його текстологічні студії надзвичайно кваліфіковані. І це дуже важливо при з’ясуванні суто лінгвістичних, а також текстологічних та “сміслових” проблем при перекладі сакральних буддійських текстів. Ще у довоєнній Варшаві (1938) побачила світ його робота – видання тибетського тексту “*The Bhadramayakaravyakarana*”, з передмовою, перекладом та примітками, що була перевидана (1990) вже після смерті Регамея. Того ж року (1938) у Варшаві він завершує дослідження тексту “*Samadhiratnasutra*”, появу якого датують II ст. н.е., де аналізуються ранні форми шун’яти і який вважається головним текстом махаяни. До складу роботи Регамея включив VIII главу, де доводиться неіснування дхарм; XIX главу, що присвячена з’ясуванню суті дхарм; а також XXII, де аналізується “природа трьох тіл Будди”. Дослідник написав вступ, здійснив переклад глав англійською мовою, додавши тибетський та санскритський тексти. Значимість обраного вченим тексту для дослідження та якість виконаної ним роботи засвідчує її перевидання 1990 року.

Про продовження текстологічних студій свідчить і спільна з Ф. Еджертоном праця, пов’язана із дослідженням тексту про Авалокітешвару, бохисаттву Милосердя (“*Avalokiteshvara in the wick of the night-lamp*”), яка являла собою видання тибетської, хотанської, китайської та японської версій тексту. Причому зведена текстологічна частина належить Регамею, а переклад виконаний Еджертоном. Захоплення Індією, її культурою, філософією, релігією відбилася в роботах, присвячених проблемам буддійської філософії та індійського буддизму (*Buddhistische Philosophie*, 1950; *Der Buddhismus Indian*, 1964). Разом із М. Лалу він описував зібрання Жана Пржилускі (1959).

Регамея приваблювали крос-культурні контакти. Він звертається до концепції мандали в індійській та тибетській культурах (“*Mandala in India and Tibet but an*

attempt to explain the universal symbolism”). Зацікавленість в обраній тематиці реалізується через інші статті. Йдеться про “On understanding of other Cultures”, що була включена до видання на честь сторіччя польського буддолога та філософа Станіслава Шаєра (Materials of the International Conference on Sanskrit and Related Studies to Commemorate the Century of the birth of Stanislaw Shayer (1899–1999)), а також про “The meaning and Significance of Spirituality in Europe and in India”, що спочатку була викладена на конференції у Гавайському університеті (1959), а потім надрукована у журналі “Philosophy East and West” (vol. 10, No 3/4, oct. 1960 – jan. 1961, p. 105–133).

Особливе місце в науковій спадщині К. Регамея належить дослідженням з тибетської мови. Можна припустити, що необхідний матеріал в окремих випадках, мабуть згадавши свій давній досвід вивчення мов, зокрема голландської, де неабияке місце займало спілкування з малолітнім носієм мови, він збирає під час спілкування з малими тибетськими дівчатками, яким допомагає адаптуватися. З’являються його статті “Considerations sur le system morphologique du tibétain” (1947), “Morphologique du verb tibétain et Deux tratés grammaticaux tibétains” (Cahiers Ferdinand de Saussure 6: 26–46. Geneva: Society Genevoise de Linguistique), “On the structure and function of aspiration in Modern

Tibetan” (1978), “A propos de la “construction ergative” in indo-aryen modern” (1954).

Повз увагу дослідника не могли пройти надзвичайно важливі дослідження з тибетології та буддології. Він пише рецензії на багатосторінкову працю Джузеппе Туччі “Tibetan Painted Scrolls” (1949), акцентуючи увагу на тому, що цей твір Туччі – “вершина його тибетологічних студій”, а щодо вивчення тибетських ікон, чи танок, то італійському вченому вдалося представити основні їхні типи і презентувати таким чином всю палітру історії тибетського мистецтва (Artibus Asia, vol. 13, №14, 1950, с. 308–312). Рецензує також і фундаментальні праці Юрія Реріха “The Blue Annals” (1949) та Е. Конзе “Literature and Religion of Nepal” (1964).

Наведений вище матеріал дозволяє виділити чотири східних вектори в житті і творчості Костянтина Казимировича Регамея. Йдеться про Схід, представлений в його викладацькій діяльності, музичній спадщині, науково-дослідній роботі та в особистому житті. І якщо про деякі сторінки його життєвого шляху, зокрема працю в ролі університетського викладача, поки мало що вдалося з’ясувати, то інші вектори засвідчують значний внесок визнаного у світі сходознавця і музиканта, уродженця Києва, в духовну спадщину світу, і сходознавство зокрема. Особливу увагу дослідника привертала проблеми, пов’язані з пошуками спільного в різноманітних засобах духовного осмислення світу, властивого народам Сходу і Заходу. Слід також відзначити, що Костянтин Регамей за своєю природою активна й велика духом людина, про що свідчить його небайдужість до двох знедолених тибетських дівчаток, яким він допоміг віднайти своє місце в суворому сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА

Konstantin “Kot” Regamey (1907–1982) // *Krakow*, 20 maja – 3 czerwca.

Iverdon // *Krakow*, 20 maja – 3 czerwca.

Спогади // *Krakow*, 20 maja – 3 czerwca.

Regamey K. Tworczość Szymanowskiego na tle współczesnych prądów muzycznych // Muzyka Wspolczesna, 1937, 4/5.

Stankiewicz Jerzy. Międzynarodowy Festiwal Muzyki Współczesnej 19. Dni Muzyki Kompozytorów Krakowskich. Krakow, 20 maja – 3 czerwca 2007.